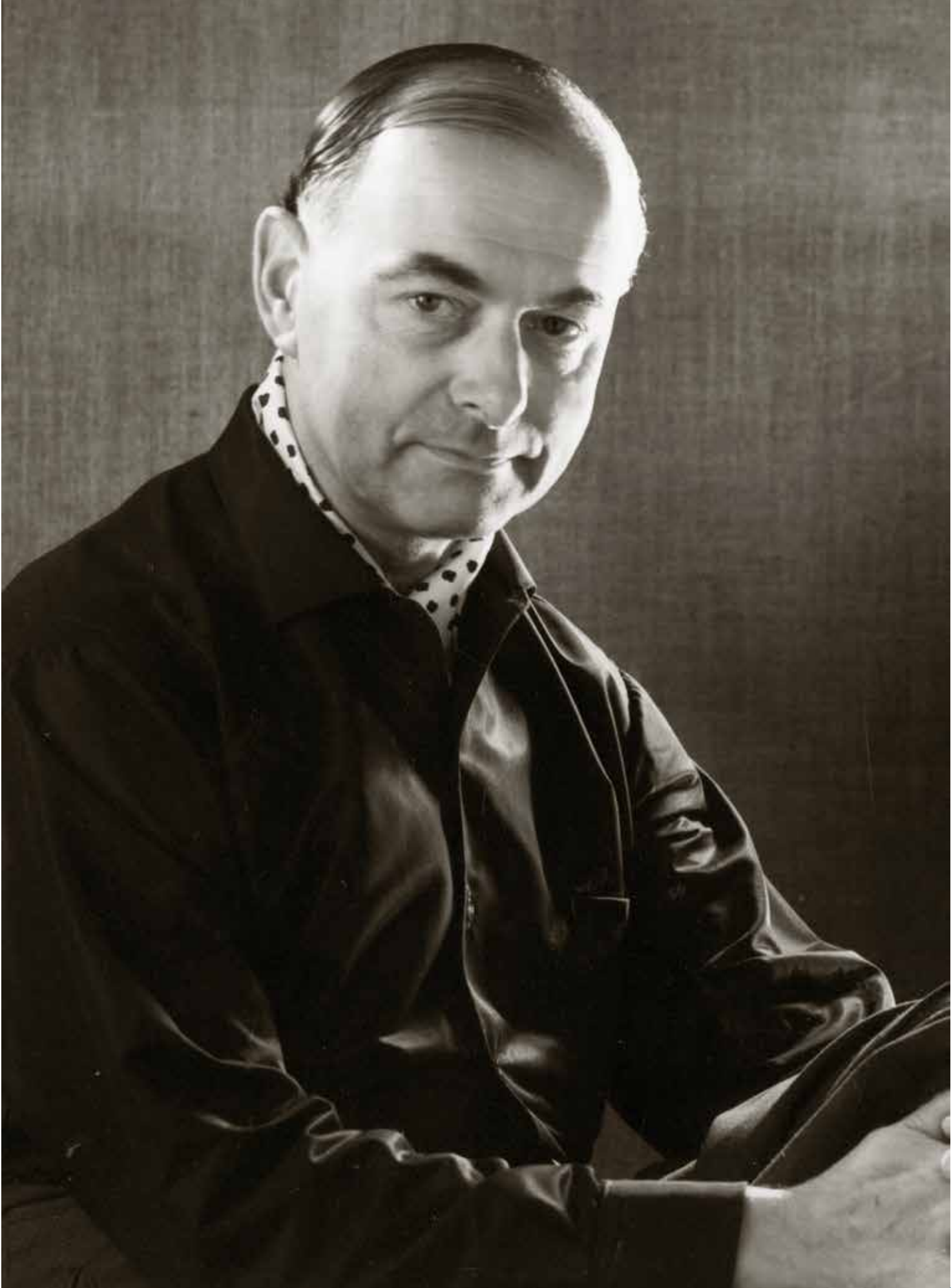

■ UTRECHT 1930–1960

DE STAD DOOR DE OGEN VAN
FOTOGRAAF F.F. VAN DER WERF

VOORWOORD

In het midden van de jaren zestig van de vorige eeuw verwierf Het Utrechts Archief een grote collectie negatieven van fotograaf Frans Ferdinand van der Werf (1903-1984). Frans van der Werf was als kunst-, portret- en nieuwsfotograaf actief globaal in de jaren 1930-1960 en genoot in zijn tijd brede bekendheid in Utrecht. Zijn werk raakte echter in de vergetelheid na zijn verhuizing uit Utrecht in 1962. Jarenlang lagen de negatieven van Van der Werf in een veilige "Doornroosjeslaap" in de depots van Het Utrechts Archief, totdat ze rond 2010 werden herontdekt.

Na digitalisering en onderzoek van de negatieven bleek welke schat aan uniek beeldmateriaal hier wakker gekust was. Het idee rees om in 2015 een overzichtstentoonstelling te houden in het publiekscentrum van Het Utrechts Archief.

Via de dochter van de fotograaf konden nog meer interessante foto's worden verworven en ook uit krantenarchieven kwam veel extra beeldmateriaal boven water. De tentoonstelling "Utrecht in Beeld" met de foto's van F.F. van der Werf trok grote belangstelling en veel publiek. Sindsdien heeft Van der Werf hernieuwde bekendheid gekregen en worden zijn foto's vaak gebruikt bij historische artikelen en publicaties over Utrecht.

Ten tijde van de tentoonstelling, waar ondergetekenden nauw bij betrokken waren, is er geen fotoboek verschenen met het werk van Frans van der Werf. Dat kan men met recht een omissie noemen, die we bij deze willen goedmaken. Bronnenonderzoek heeft veel nieuwe gegevens opgeleverd over de verhalen achter de foto's, maar voorop staat bij ons de beeldende en artistieke kwaliteit ervan. Ook de passie waarmee Van der Werf zijn beroep uitoefende, hebben we tot uitdrukking willen laten komen in de beeldkeuze voor dit boek.

Net als in de tentoonstelling hebben we het fotografische werk onderverdeeld in een aantal kenmerkende thema's en onderwerpen. Binnen die thema's hebben we de afzonderlijke beelden op associatieve wijze zoveel mogelijk op elkaar laten aansluiten. Er ontstaat zo een afwisselende tijdreis door Utrecht door de ogen van Frans van der Werf. Sfeervolle, interessante, aangrijpende, bijzondere, maar vooral ook alledaagse beelden van Utrecht, herkenbaar en soms onherkenbaar, of om met de fotograaf te spreken: "beelden die nu niet meer gemaakt kunnen worden".

augustus 2019

Nelleke Feenstra en Victor Lansink

DE CAMERA OBSCURA VAN FRANS FERDINAND VAN DER WERF

4

De stad Utrecht leent zich uitstekend voor het maken van eindeloze zwerftochten te voet, bijvoorbeeld door de oudere buitenwijken, over de statige Maliebaan, door het singelplantsoen en door de rustige straatjes, steegjes en langs de grachten van de oude binnenstad. Wie daarbij op details let, zou het kunnen opvallen dat langs de Kromme Nieuwegracht, op de hoek met de Pieterstraat, een huis staat met de merkwaardige naam *Camera Obscura*. Dit is niet het huis geweest van de schrijver Nicolaas Beets, die in de 19^e eeuw het boek *Camera Obscura* schreef. Beets woonde in de Boothstraat; een plaquette in de gevel van het huis Boothstraat 6 herinnert daar nog aan. Het huis *Camera Obscura* aan de Kromme Nieuwegracht was het huis van de fotograaf F.F. van der Werf, die daar is geboren en er van 1929 tot 1962 een fotostudio had met die naam, latijn voor "donkere kamer". Een camera obscura is ook een apparaat dat als voorloper van het fototoestel gezien kan worden. Behalve de naam herinnert ook een lantaarn in de vorm van een fototoestel boven de deur aan het feit dat F.F. van der Werf hier zijn fotostudio had. Maar wie was F.F. van der Werf?

Frans Ferdinand van der Werf werd in Utrecht geboren op 29 november 1903 als zoon van Fimme van der Werf (1865-1914) en Jacoba Adriana van

Gendt (1863-1942). De uit Friesland afkomstige Fimme van der Werf was hoofd van de St. Willibrordusschool aan de Nieuwegracht vanaf 1896 tot zijn overlijden in 1914. De toen tienjarige Frans bleef met zijn moeder en oudere zus in het huis aan de Kromme Nieuwegracht wonen. Vanaf 1916 bezocht Frans het gemeentelijk gymnasium aan het Janskerkhof. Zijn schoolcarrière verliep niet erg succesvol. In het examenjaar hield hij zich liever bezig met het schooltoneel en trad hij bijvoorbeeld op in de tragedie *Bakchai* van Euripides, die in december 1924 ter gelegenheid van het 450-jarig bestaan van de school in de Stadsschouwburg werd opgevoerd. Door dit soort activiteiten zakte hij tot tweemaal toe voor het eindexamen en in 1926 verliet Frans uiteindelijk zonder diploma het gymnasium. Hij ging in militaire dienst met de wens om luchtmachtofficier te worden. Tot zijn grote teleurstelling werd hij afgekeurd op zijn gezichtsvermogen en hij belandde bij de veldartillerie. Dit weerhield hem niet om voor een ander beroep te kiezen waarbij zijn ogen minstens zo belangrijk waren: fotograaf. Daarin zou hij heel succesvol worden.

Een fotomodel poseert in de deuropening van het huis *Camera Obscura*, omstreeks 1950. Foto F.F. van der Werf

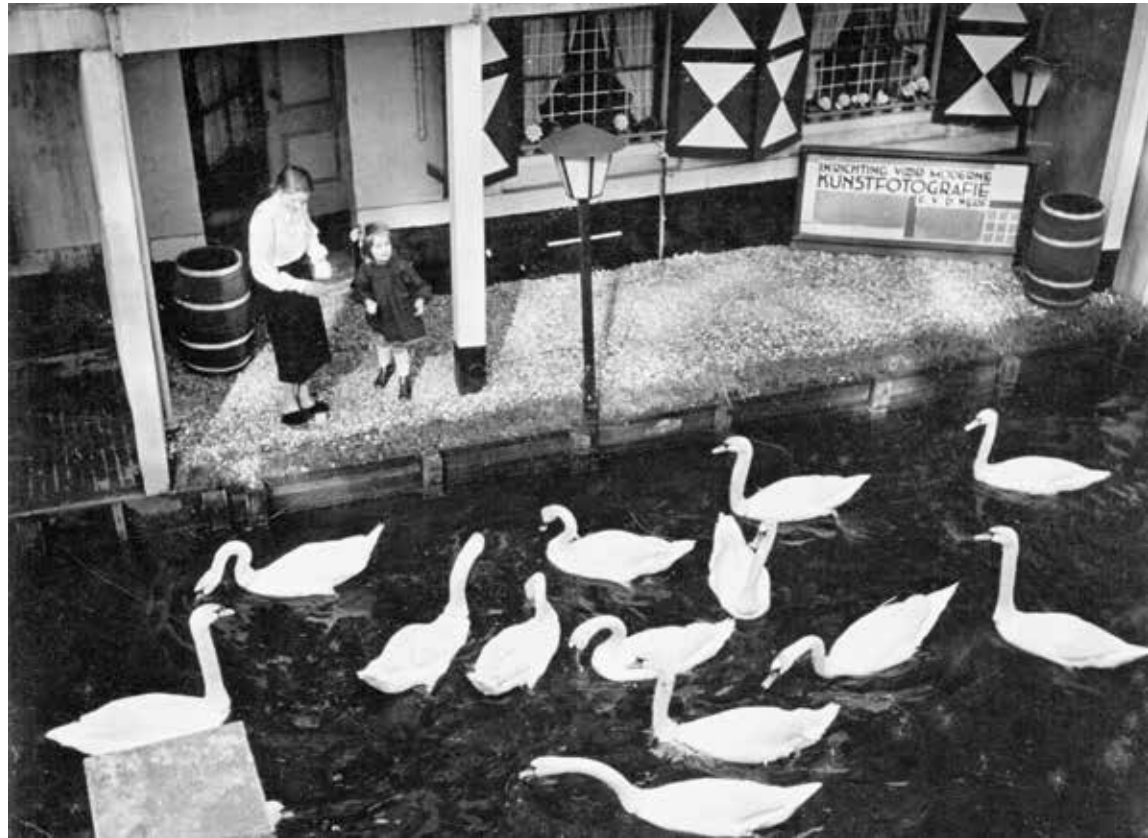

De familie Van der Werf omstreeks 1914, met Frans van der Werf, zijn zuster Christina Anna Maria en zijn moeder Jacoba Adriana van der Werf-van Gendt. Foto C.J.L. Vermeulen

Het huis Kromme Nieuwegracht 15 in de jaren dertig, woonhuis van fotograaf Frans Ferdinand van der Werf, hier nog zonder de naam Camera Obscura, maar met simpelweg het opschrift "Fotograaf". Foto F.F. van der Werf

De werf bij Van der Werf in de jaren dertig, met vrouw en dochter die de zwanen voeren. Let ook op het eigentijdse reclamebord van de fotograaf rechts, geïnspireerd op de vormgeving van de kunstbeweging De Stijl. Foto F.F. van der Werf

Schoolfoto van een klas van het Stedelijk Gymnasium aan het Janskerkhof te Utrecht, omstreeks 1920, met geheel links Frans van der Werf.

Ingangsportaal van het huis Kromme Nieuwegracht 15 in september 2015, met opschrift Camera Obscura en lantaarn in de vorm van een camera. Op de lantaarn een smeedijzeren vogeltje van het spreekwoordelijke "kijk naar het vogeltje". Foto's Nelleke Feenstra en Victor Lansink

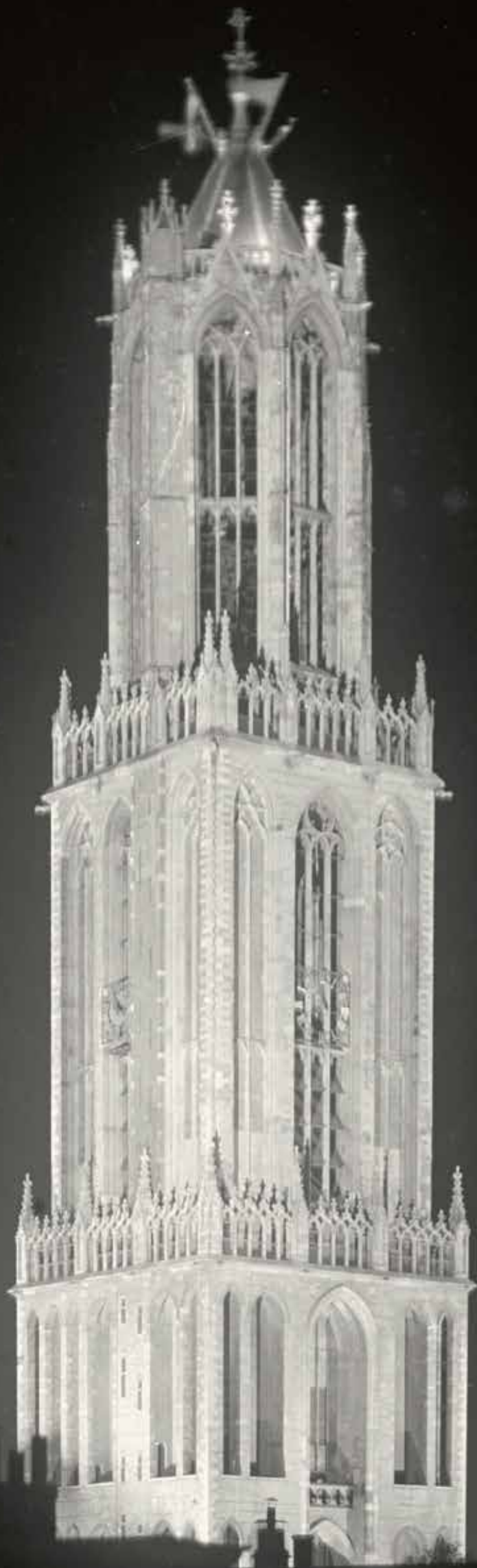

Janskerkhof – In 1956 is de bushalte op het Janskerkhof vernieuwd en aangepast. Er zijn fraaie, eigentijdse plantenbakken geplaatst, maar de belangrijkste verbetering is dat de fietsers nu achterom rijden zodat bussen en rijwielen op dit drukke punt elkaar niet meer in de weg zitten. Een situatie die tegenwoordig nog steeds bestaat.

Over de brug – De Noorderbrug over de Stadsbuitengracht, kort voordat deze vervangen zal worden door een nieuwe, bredere brug in 1935/36. De Noorderbrug vormt de verbinding tussen de Noorderstraat en de Vogelenbuurt en sluit ook aan op de Weerdsingel Oostzijde. Het tweede en derde pand van links zullen kort na de opname gesloopt worden ten behoeve van de aanleg van de Duifstraat.

DE DOM

Lichtweek – In september 1930 organiseert de gemeente Utrecht, naar Amsterdams voorbeeld, een “Lichtweek”. Niet toevallig valt deze Lichtweek samen met de Najaarsbeurs, als het in de stad op zijn drukst is. Inwoners en bezoekers van Utrecht beleven zo een extra attractie, waarbij ‘s avonds “beroemde klas-

sieke monumenten, moderne bouwwerken, karakteristieke plekjes [...] in een verrassend schoon licht” verschijnen, aldus de bijbehorende brochure. Uiteraard speelt de van vier zijden belichte Domtoren hierin een hoofdrol. De Lichtweek wordt in nauwe samenwerking met de firma Philips georganiseerd.

De Stadhuisbrug, met warenhuis Vroom & Dreesmann en het Stadhuis en rechts het warenhuis van C. Hoyng voor luxe en huis-houdelijke artikelen, gezien vanaf een hoog standpunt, jaren dertig.

American star – De heer H.F. Waterman heeft een vervoersbedrijf in de Pieterstraat en is daarmee achterbuurman van Van der Werf. Onder grote belangstelling schildert hij een Amerikaanse ster op deze, waarschijnlijk gevorderde of ter beschikking gestelde Studebaker Champion uit 1940. Op de voorruit lezen we SHAEF, wat staat voor Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force, die het opperbevel voerde over verschillende geallieerde troepen in West-Europa.

Polar Bear – De zusjes Koetsier van de Hogelands achterop de motorfiets van een stoere Polar Bear op het Janskerkhof.

Arrestatie – Terwijl de geallieerden hun glorieuze intocht maken, vindt er in de Potterstraat nog een schietincident plaats, waarbij een Duitsgezinde chocolatier vanuit een bovenraam met een karabijn op Canadezen schiet. Binnenlandse Strijdkrachten voorkomen een bloedbad door snel in te grijpen. Op hetzelfde moment wordt ook deze geüniformeerde man gearresteerd, vermoedelijk een Duitse militair. Het verband met de schietende chocolatier is niet duidelijk, maar ze worden later wel gezamenlijk afgevoerd met een paard en wagen, bestuurd door twee Turkmeense militairen die uit Duitse dienst komen. De bevrijdingstijd zijn verwarrende, hectische en opwindende dagen en bepaald niet zonder gevaar.

TEGENLICHT

De boekenstal – Een ogenschijnlijk willekeurig moment op de Neude, omstreeks 1930. Links een paar handkarren en de ladders van een glazenwasser. Het zonlicht stroomt vanuit de Schoutenstraat over de Neude. Een man met hoed en tas is op weg naar zijn werk. Mogelijk heeft hij net even gesnuffeld in de boekenkraam van H.W. Meyer waarvan we een deel op de voorgrond zien. Meyer staat van 1897

tot halverwege de jaren dertig bijna dagelijks met een boekenkraam op de Neude. Zijn zoon, die ook H.W. Meyer heet, gaat ook in het boekenvak, maar pakt het anders aan. Hij vestigt een tweedehandsboekenzaak aan de Korte Jansstraat. Die zaak is er nog steeds, maar al lange tijd gesloten, gezien de vergeelde boeken in de etalage.

Meestal wil een fotograaf de zon graag in zijn rug hebben, zodat zijn onderwerp goed belicht wordt en details goed tot hun recht komen, maar soms levert het juist heel verrassende beelden op als de zon recht in de lens schijnt. De zon vormt een witte ster in beeld, het onderwerp is in silhouet en lange schaduwen wijzen naar de fotograaf. Van der Werf was zich als fotograaf terdege bewust van dit speciale en dynamische effect. Zijn vroege tegenlichtfoto's uit de jaren dertig behoren tot zijn meest schitterende sfeeropnames.

67

Zonnestralen – De Stadsbuitengracht, met op de achtergrond het Hieronymusplantsoen.

De Inktpot – Geen kloostergang, maar een van de vele gangen in het destijds hypermoderne en nog gloednieuwe kantoorgebouw van de Nederlandsche Spoorwegen, tegenwoordig bekend als De Inktpot en hoofdzetel van ProRail. In 1930, als de foto wordt gemaakt, is het een van de grootste kantoorgebouwen van Nederland, waarin maar liefst 21 miljoen bakstenen zijn verwerkt. Baksteen was een geliefd en belangrijk bouw materiaal voor de architect van deze kolos, George Willem van Heukelom (zie blz. 107).

34.000 lampjes – Een feestelijk verlichte Trans, gezien vanaf de Pausdam. In september 1955 viert het Gemeentelijk Elektriciteits- en Vervoerbedrijf Utrecht (GEVU) zijn vijftigjarig jubileum en dat uit zich in de versiering van diverse straten in de Utrechtse binnenstad met feestverlichting. Het GEVU is aan het begin van de 20e eeuw opgericht, aanvankelijk vooral voor de elektriciteitsvoorziening voor de gemeentetrams. Na de opheffing van het trambedrijf in 1938 levert

het GEVU uitsluitend stroom voor de stad. In 1955 wordt nog niet heel zuinig gedaan met elektriciteit: in de stad zijn 34.000 gloeilampen ingezet voor de feestverlichting, die in totaal 600 kilowatt per uur verbruiken. Maar stroom uit steenkolen heeft niet de toekomst, meent het Utrechts Nieuwsblad in zijn stukje over de feestverlichting in 1955. De krant vraagt zich af hoe het GEVU ervoor zal staan bij het eeuwfeest in 2005, als “we midden in het atoombijperk” leven.

Op de bon – Utrecht kent al voor de oorlog verkeerslichten op de drukste kruispunten en bij oversteekplaatsen voor voetgangers zijn er de zogeheten “knipperbollen”, maar speciale voetgangerslichten worden pas vanaf 1957 ingevoerd. Daar is nog niet iedereen meteen mee vertrouwd, onder wie deze man, die vermoedelijk denkt dat een zebrapad hem absolute voorrang geeft en het verkeerslicht

er voor de aardigheid staat. De agent slingert deze voetganger dan ook onverbiddelijk op de bon. Daarbij is het natuurlijk ook niet zo slim om letterlijk onder het oog van de politie een verkeerslicht te negeren. De foto is gemaakt vanuit de galerij van het politiebureau Wittevrouwen, op de hoek van de Wittevrouwenkade.

Heen en weer – In juni 1934 vinden er reparatiewerkzaamheden aan de Rode Brug over de Vecht plaats. De gemeente zet een overhaalschuitje in om voetgangers en fietsers naar de overkant te brengen. Met vereende krachten wordt de zware transportfiets van een bakkersknecht op de wal getild.

Binnenvaart - De Stadsbuitengracht langs de Van Asch van Wijckskade, met de Weerdbrug op de achtergrond en rechts de Bemuurde Weerd Westzijde, begin jaren vijftig. Links lijkt de kade kort geleden vernieuwd voor het aanleggen van schepen. Dit gedeelte van de singel kent in deze tijd nog levendig scheepvaartverkeer richting de gasfabriek en het vaalterrein (vuilstortplaats) en ook aan de Wittevrouwensingel kunnen schepen gelost en beladen worden. Tegenwoordig zijn het vooral rondvaartboten, sloepen en waterfietsen die hier varen.

Hoelahoep – Het Servaasbolwerk op een herfstdag, met op de achtergrond de Maliebrug. Op de achtergrond nadert een schuit met onbekende lading. Een meisje demonstreert in het singelplantsoen de drievoudige "hoelahoep" die ze behendig om haar heupen slingert. Het jaartal van deze foto is onbekend, maar de rage beleeft in 1958 zijn hoogtepunt, zodat we de datum van opname maar op dat jaar houden.

COLOFON

Omslag:

De Stadhuisbrug op een rustige winterdag omstreeks 1950.

Schutblad voor:

De singel bij de Maliebrug, omstreeks 1930.

Schutblad achter:

Een praam van de gemeentereiniging in de singel, op weg naar het Vaalterrein. Op de achtergrond de Herenbrug, omstreeks 1930.

Achterzijde:

Twee opnames bij de Herenbrug en een baggeraar aan het werk in de Nieuwegracht bij de Quintijnsbrug, jaren dertig.

BRONVERMELDING EN DANK AAN

Voor de samenstelling van dit boek is gebruik gemaakt van een breed scala aan literatuur over Utrecht en archivalia uit de collecties van *Het Utrechts Archief*. De belangrijkste bron die we hier expliciet willen noemen zijn de gedigitaliseerde jaargangen van het *Utrechts(ch) Nieuwsblad*, eveneens in de collectie van Het Utrechts Archief. Ook de leggers van het Nieuw Utrechts Dagblad en Het Centrum zijn veelvuldig geraadpleegd en uiteraard ook de gedigitaliseerde jaargangen van Utrecht in Woord en Beeld via delpher.nl. Ook vermeld dient te worden het onvolprezen UDS (Utrechts Documentatie Systeem) via documentatie.org.

Veel informatie is ook mondeling verkregen via mevrouw *Ati van der Werf*, die we hiervoor speciaal willen bedanken. Ook aan Michiel ten Broek, Dick Goossen, Berrie Geerligs, Debbie Kenyon-Jackson, Peter Notermans, Cees Otten, Erik Plomp, Erik Tigelaar, Luuk Waterman en Rob de Wilde veel dank voor hun directe en indirecte medewerking! Wie nadere inhoudelijke informatie over de afgebeelde foto's kan verstrekken, wordt vriendelijk uitgenodigd dit kenbaar te maken via de uitgever.

Uitgave

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com

Samenstelling, research en tekst:

Nelleke Feenstra, Victor M. Lansink

Fotografie (tenzij anders vermeld):

F.F. van der Werf / collectie Het Utrechts Archief

Vormgeving

Lori Lenssinck, DOORLORI

© 2019 WBOOKS Zwolle / de auteurs

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.

© c/o Pictoright Amsterdam 2019.

ISBN 978 94 625 8362 7

NUR 693

**HET/////////
UTRECHTS
ARCHIEF//
/////////
/////////**

W BOOKS

Frans Ferdinand van der Werf (1903-1984) was een van de meest vooraanstaande fotografen van de stad Utrecht. Als geen ander wist hij het juiste standpunt of het juiste moment te vinden om een bijzondere of alledaagse gebeurtenis in beeld te brengen. Met gevoel voor drama legde hij indrukwekkende gebeurtenissen in de stad vast, maar ook humor en hilariteit kenmerken zijn stijl van fotograferen. Frans van der Werf was behalve nieuwsfotograaf ook kunstfotograaf en portretfotograaf. In zijn studio *Camera Obscura* aan de Kromme Nieuwegracht werd menige Utrechter door hem geportretteerd. Ook zijn vrouw Tonnie speelde een belangrijke rol in het fotografiebedrijf. In **Utrecht 1930 – 1960** worden de mooiste foto's van Frans van der Werf uit de collectie van Het Utrechts Archief gepresenteerd, onderverdeeld in voor deze fotograaf kenmerkende thema's. Om met Van der Werf zelf te spreken: *"Utrecht, zoals men het niet dagelijks ziet en opnames die nu niet meer gemaakt kunnen worden"*. Nostalgisch, sfeer- vol, historisch en esthetisch, kortom Utrecht op zijn mooist.

HET/////////
UTRECHTS
ARCHIEF//
/////////////////
/////////////////